

Zahro O'tkirova

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
4-kurs talabasi*

Ilmiy maslahatchi: To'xtanazarov Abduvohob

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi |
Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi boshlig'i*

https://doi.org/10.57033/Peshqadam_Karvoni-2026/1/29

GLOBALLASHUV SHAROITIDA SHAYX MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUF ASARLARIDAGI ILMIY-MA'RIFIY MEROSNI SUN'IY INTELLEKT ORQALI OMMALASHTIRISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf asarlarida mujassam bo'lgan ilmiy-ma'rifiy merosni sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari orqali ommalashtirishning nazariy asoslari, mexanizmlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Shayxning "Hadis va hayot", "Tafsiri Hilol", "Kifoya", "Ruhiy tarbiya" hamda "Vasatiya – hayot yo'li" kabi asosiy asarlaridan foydalanilgan holda ularning mazmuniy boyligi va zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashuvi ilmiy jihatdan yoritiladi. Sun'iy intellekt asosidagi vositalar – tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), chatbotlar, avtomatik tarjima tizimlari va bilim bazalari orqali diniy-ilmiy merosni keng auditoriyaga yetkazish yo'llari ko'rsatiladi. Tadqiqot globallashuvning ikki tomonlama ta'sirini hisobga olgan holda mo'tadil va ilmiy asoslangan diniy bilimlarni raqamli muhitda saqlash va tarqatishning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, "Hadis va hayot", "Tafsiri Hilol", "Kifoya", "Ruhiy tarbiya", "Vasatiya – hayot yo'li", globallashuv, sun'iy intellekt.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations, mechanisms, and prospects of popularizing, through artificial intelligence (AI) technologies, the scholarly and educational heritage embodied in the works of Shaykh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf in the context of globalization. Drawing on the Shaykh's principal works – "Hadis va hayot" (Hadith and Life), "Tafsiri Hilol", "Kifoya", "Ruhiy tarbiya" (Spiritual Education), and "Vasatiya – hayot yo'li" (Wasatiyya – the Way of Life) – the study examines their conceptual richness and their integration with modern information technologies. It demonstrates ways of conveying the religious and scholarly heritage to a wide audience through AI-based tools: natural language processing (NLP), chatbots, automatic translation systems, and knowledge bases. Taking into account the dual impact of globalization, the research emphasizes the relevance of preserving and disseminating moderate, scientifically grounded religious knowledge in the digital environment.

Keywords: Shaykh Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, "Hadith and Life", "Tafsiri Hilol", "Kifoya", "Spiritual Education", "Wasatiyya – the Way of Life", globalization, artificial intelligence.

KIRISH

XXI asr insoniyat taraqqiyotining axborot va texnologik inqilob davri sifatida qaralmoqda. Globallashuv jarayoni bilimlar, g'oyalar va qadriyatlarning chegarasiz makonda tez tarqalishiga olib kelmoqda. Bu holat diniy-ma'rifiy bilimlar tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda: an'anaviy manbalar yoniga raqamli platformalar, sun'iy intellekt tizimlari va global axborot tarmoqlari qo'shilmoqda. Biroq globallashuv ikki tomonlama xarakterga ega. Bir tomondan, ilmiy va diniy bilimlarga erkin kirish imkoniyati kengaymoqda; ikkinchi tomondan esa, noto'g'ri talqinlar, diniy savodsizlik va ekstremistik g'oyalarning tez tarqalishi kuzatilmoqda. Ayniqsa, yosh avlod orasida diniy bilimlarning yuzaki yoki buzilgan shakllanishi dolzarb muammoga aylangan.

Shu nuqtayi nazardan, ishonchli, ilmiy asoslangan va mo'tadil diniy merosni zamonaviy texnologiyalar orqali ommalashtirish muhim strategik vazifadir. Bu borada Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning ilmiy merosi alohida ahamiyatga ega. U zotning asarlari Qur'on, hadis, fiqh va axloqiy tarbiya sohalarini qamrab olib, zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos tarzda bayon etilgan. Mazkur maqolaning maqsadi – Shayx asarlaridagi ilmiy-ma'rifiy merosni sun'iy intellekt orqali ommalashtirishning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari va kelajak istiqbollarini chuqur tahlil qilishdir.

ASOSIY QISM

1.1. “Hadis va hayot” asarining ilmiy tizimi

“Hadis va hayot” Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning eng yirik ilmiy asarlaridan biri bo'lib, hadis ilmini zamonaviy hayot bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Ushbu asar 30 dan ortiq juzdan iborat bo'lib, har bir juz muayyan mavzuga bag'ishlangan. Masalan, 13-juz “Nikoh, taloq va idda” bo'limida oilaviy munosabatlar faqat huquqiy jihatdan emas, balki ijtimoiy va axloqiy nuqtayi nazardan ham keng tahlil qilinadi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2000:432). Bu yerda nikohning ma'naviy ahamiyati, jamiyatdagi o'rni va inson ruhiyatiga ta'siri chuqur yoritiladi. 18-juz “Tib va dam” esa inson salomatligi, ruhiy holati va diniy amallar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2000:288).

Shayxning “Islom inson hayotining barcha jabhalarini tartibga soluvchi mukammal tizimdir” degan fikri ushbu asarning asosiy g'oyasini aniq ifodalaydi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2000:25). Asarning o'ziga xos xususiyati – hadislarni tizimli

va hayotiy kontekstda talqin qilishidir. Bu xususiyat uni sun'iy intellekt uchun qulay ma'lumot manbaiga aylantiradi, chunki tizimli struktura algoritmik tahlil va semantik qidiruvlarni osonlashtiradi.

1.2. "Tafsiri Hilol" asarining metodologiyasi

"Tafsiri Hilol" Qur'on tafsirining zamonaviy o'zbek tilidagi eng mukammal namunalaridan biridir. Ushbu asarda oyatlar quyidagi bosqichlarda tahlil qilinadi: lug'aviy ma'no, sabab an-nuzul, klassik tafsirlar va zamonaviy izoh (Birgün, 2026:4-6). Masalan, Baqara surasi tafsirida jamiyatdagi adolat, iqtisodiy muvozanat va insoniy qadriyatlar chuqur yoritiladi. Tafsir faqat matnni sharhlash bilan cheklanmaydi, balki uni zamonaviy hayot bilan bog'laydi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2005:112-130).

Bu metodologiya sun'iy intellekt uchun juda muhim, chunki u kontekstual tahlil, semantik bog'lanish va ko'p qatlamli ma'no tizimini yaratish imkonini beradi. Tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari orqali bunday tafsirlar semantik tahlil va mavzuli guruhlash uchun ideal asos bo'ladi (Al-Shidi va boshq., 2025:2-7).

1.3. "Kifoya" asarining fiqhiy modeli

"Kifoya" asari hanafiy fiqhining zamonaviy izohi bo'lib, unda diniy hukmlar aniq va tizimli tarzda bayon etiladi. Masalan, tahorat va namoz mavzularida har bir hukm dalil, izoh va amaliy qo'llanish asosida tushuntiriladi. Bu struktura sun'iy intellekt tizimlari uchun algoritmik fikrlashga mos keladi va fiqhiy masalalarni avtomatlashtirilgan tarzda tahlil qilishga imkon beradi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2010:45-78, 120-210).

1.4. "Ruhiy tarbiya" asarining axloqiy tizimi

"Ruhiy tarbiya" asari inson qalbi, axloqi va ichki dunyosini tahlil qiladi. Shayxning "Qalb poklanmas ekan, insonning tashqi amallari mukammal bo'lmaydi" degan fikri ichki va tashqi holat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2008:67). Bu g'oya zamonaviy psixologiya va sun'iy intellekt etikasi uchun muhim asos bo'la oladi, chunki axloqiy tarbiyani raqamli vositalar orqali shakllantirish imkonini beradi.

2.1. Globallashuvning ko'p qatlamli mohiyati va uning diniy bilimlarga ta'siri

Globallashuv zamonaviy davrning eng murakkab jarayonlaridan biri bo'lib, nafaqat iqtisodiy-siyosiy integratsiyani, balki axborot, madaniyat va ma'naviy qadriyatlarning global almashinuvini anglatadi. Internet va raqamli texnologiyalar bu jarayonni misli

ko'rilmagan darajada tezlashtirdi. Diniy bilimlar nuqtayi nazaridan globallashuv ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, Qur'on, hadis va tafsirga kirish imkoniyati kengaydi; ikkinchi tomondan, noto'g'ri talqinlar va ekstremistik kontentlarning tarqalishi xavfi ortdi. Shu sababli ishonchli diniy manbalarni ajratib olish va ularni keng ommaga yetkazish zarur. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf asarlari ilmiylik, mo'tadillik va tushunarliklik jihatidan bu vazifani bajarishga eng mos keladi (Alabdulhadi, 2024:3-5).

2.2. “Vasatiya” konsepsiyasining nazariy va amaliy ahamiyati

Shayxning “Vasatiya – hayot yo'li” asari globallashuv sharoitida diniy tafakkurni to'g'ri yo'naltirishda muhim nazariy asosdir. “Vasatiya” – mo'tadillik tamoyili islom dinining asosiy g'oyalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Shayx yozadi: “Eng to'g'ri yo'l – ifrat va tafritdan yiroq bo'lgan o'rtacha yo'ldir” (Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2015:34). Bu fikr diniy hayotda muvozanatni saqlash zarurligini ko'rsatadi. Globallashuv sharoitida vasatiya radikalizm va befarqlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi va jamiyat barqarorligini mustahkamlaydi (Khatijah Othman, 2025:6-7). Sun'iy intellekt yordamida ushbu konsepsiyani targ'ib qilish, noto'g'ri qarashlarni aniqlash va to'g'ri ma'lumotni tez yetkazish imkoniyatini beradi.

3.1. Raqamlashtirish va bilim bazasi yaratish jarayoni

Shayx asarlarini sun'iy intellekt orqali ommalashtirishning birinchi bosqichi – ularni to'liq va sifatli raqamlashtirishdir. Bu jarayon oddiy skanerlash emas, balki OCR texnologiyasi, matn tahriri, xato tuzatish va strukturalash (boblari, paragraf va mavzular bo'yicha)ni o'z ichiga oladi. Natijada katta hajmdagi korpus – bilim bazasi hosil bo'ladi. “Hadis va hayot” kabi ko'p jildli asarlar bu bazani boyitish uchun noyob materialdir.

3.2. NLP texnologiyalari orqali semantik tahlil

Sun'iy intellekt tizimlarida NLP (Natural Language Processing) eng muhim yo'nalish hisoblanadi. U matnni tushunish, tahlil qilish va ma'no chiqarish imkonini beradi. Shayx asarlari NLP uchun boy material: aniq terminologiya, mantiqiy tuzilma va mavzular bo'yicha tizimlilik mavjud. NLP yordamida matn mavzularga ajratiladi, hadislar kategoriyalashtiriladi, tafsirlar kontekstual tahlil qilinadi. Masalan, “nikoh”, “axloq”, “ibodat” kabi tushunchalar avtomatik aniqlanadi va guruhlanadi (Bashir, 2023:6804).

Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar diniy bilimlarni ommalashtirishning eng samarali vositasidir. Ular foydalanuvchi bilan muloqot qilib, savollarga tezkor va

asosli javob beradi. Masalan, nikoh hukmlari haqidagi savolga "Hadis va hayot" 13-juz asosida javob beriladi. Bunday tizimlar 24/7 ishlaydi, keng auditoriyani qamrab oladi va ishonchli manbalarga asoslanishi shart (Zaharah, 2024:202). Sun'iy intellekt yordamida Shayx asarlarini turli tillarga tarjima qilish mumkin. Tarjima jarayonida nafaqat til, balki madaniy va diniy kontekst ham hisobga olinadi. AI tizimlari tezkor, keng ko'lamli va moslashuvchan bo'lib, diniy merosni global darajada yoyishga xizmat qiladi (Qayid, 2026:2-5).

Sun'iy intellektning asosiy muammolaridan biri – semantik xatolikdir. Diniy matnlarda kichik xato ham katta ma'no buzilishiga olib keladi. Shuning uchun mutaxassislar nazorati zarur. Raqamlashtirish jarayonida matn buzilishi mumkin. Bu bilim ishonchliligiga putur yetkazadi. Shuning uchun asl nusxalar bilan solishtirish va ekspert tekshiruvi talab etiladi. Diniy hukmlar ko'pincha kontekstga bog'liq bo'ladi. Sun'iy intellekt mustaqil hukm chiqara olmaydi. U faqat yordamchi vosita sifatida qo'llanilishi lozim (Abdelnour, 2025:17-19).

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf asarlaridagi ilmiy-ma'rifiy meros globallashtirish sharoitida ham dolzarb va muhim ahamiyat kasb etadi. Asarlar o'zining tizimlilik, ilmiy asoslanganligi va hayotiylik bilan ajralib turadi. Ular Qur'on, hadis, fiqh va axloqiy masalalarni yagona konseptual tizim asosida yoritgan bo'lib, zamonaviy texnologik integratsiya uchun qulay manbadir.

Globallashtirish diniy bilimlar tarqalish mexanizmlarini tubdan o'zgartirdi. Axborot oqimining tezlashuvi bilan birga noto'g'ri talqinlar va ekstremistik g'oyalarning tarqalishi xavfi ortdi. Shu bois ishonchli manbalarni aniqlash va ularni zamonaviy vositalar orqali ommalashtirish zarurati keskin kuchaymoqda. Sun'iy intellekt aynan shu nuqtada muhim rol o'ynaydi: bilimlarni saqlash, chuqur tahlil qilish, tizimlashtirish va keng auditoriyaga yetkazish imkonini beradi. Xususan, NLP texnologiyalari matnlarni semantik tahlil qilish, mavzular bo'yicha guruhlash va kontekstual bog'lanishlarni aniqlashga yordam beradi (Axmedov, 2021:35-36). Sun'iy intellekt asosidagi chatbotlar va interaktiv tizimlar diniy savodxonlikni oshirishning yangi bosqichini boshlamoqda. Ular yoshlar orasida katta ahamiyatga ega, chunki ular axborotni asosan raqamli platformalar orqali qabul qiladi. Shuningdek, avtomatik tarjima tizimlari merosni global

miqyosda targ'ib qilishga xizmat qiladi va turli madaniyatlar o'rtasida ilmiy muloqotni rivojlantiradi.

Biroq sun'iy intellektdan foydalanishda ehtiyotkorlik zarur. Diniy matnlar ko'p qatlamli ma'noga ega bo'lib, noto'g'ri talqin xavfi mavjud. Shu sababli AI tizimlari faqat ishonchli manbalar asosida ishlab chiqilishi va mutaxassislar nazorati ostida qo'llanilishi lozim. Aks holda, noto'g'ri xulosalar jamiyatda muammolarga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf asarlaridagi ilmiy-ma'rifiy meros va sun'iy intellekt texnologiyalarining uyg'unligi kelajakda diniy bilimlarni rivojlantirishning muhim yo'nalishiga aylanishi mumkin. Bu orqali diniy savodxonlik oshadi, ilmiy asoslangan tafakkur shakllanadi, ekstremistik g'oyalarga qarshi ma'rifiy immunitet kuchayadi va milliy-diniy qadriyatlar global miqyosda targ'ib etiladi. Ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, yangi texnologik yechimlar ishlab chiqish va Shayx merosini zamonaviy formatlarda ommalashtirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. 1-juz. Toshkent: Hilol nashr, 2000.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 1-jild. Toshkent: Hilol nashr, 2005.
3. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Kifoya. 1–2-jildlar. Toshkent: Hilol nashr, 2010.
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ruhiiy tarbiya. 1-jild. Toshkent: Hilol nashr, 2008.
5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Vasatiya – hayot yo'li. Toshkent: Hilol nashr, 2015.
6. Abdelnour, M.G. (2025). Artificial Intelligence and the Islamic Theology of Technology: From “Means” to “Meanings” and from “Minds” to “Hearts”. Religions.
7. Alabdulhadi, M.M.J. (2024). Practices of Islamic education teachers in promoting moderation (wasatiyyah) values among high school students in Kuwait. Cogent Education.

8. Al-Shidi, A. va boshq. (2025). A literature review on natural language processing techniques for Qur'anic studies: challenges and insights. *Frontiers in Signal Processing*.
9. Bashir, M.H. (2023). Arabic natural language processing for Qur'anic research: a systematic review. *Artificial Intelligence Review*.
10. Birgün, M. (2026). Integrating AI into Qur'an learning: Technical advances and pedagogical gaps. *Computers and Education: Artificial Intelligence*.
11. Hanapi, M.S. (2014). The Wasatiyyah (Moderation) Concept in Islamic Epistemology: A Case Study of its Implementation in Malaysia. *International Journal of Humanities and Social Science*.
12. Kamali, M.H. (2010). *Moderation and Balance in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*. IAIS Malaysia.
13. Nordin, M.K.N.C. va boshq. (2025). The Use of Artificial Intelligence in Islamic Studies: An Analysis of Students' Perceptions and the Need for Guidance Based on Islamic Values. *Jurnal Usuluddin*.
14. Qayid, F.M.A. (2026). Ma'zotir istikhdom al-zako' al-istino'iy fi tafsir al-Qur'on al-Karim. *HESJ Journal*.
15. Khatijah Othman (2025). Wasatiyyah (Islamic Moderation): A Conceptual Analysis from Islamic Knowledge Management Perspective. *Journal of Islamic Thought and Civilization*.
16. Zaharah, Z. (2024). The Impact of Artificial Intelligence on Islamic Education and the Wave of Transformation. *International Journal on Education Issues*.
17. Axmedov, R.M. (2021). Nekotorye osobennosti sootnosheniya traditsiy musulmanskogo soobshchestva i sovremennyh tsifrovyyh tekhnologiy. *CyberLeninka*.